

КРИЗИТЕ В МАСОВАТА ПСИХИКА, В ЛИЧНОСТТА И В ПСИХОЛОГИЧЕСКАТА НАУКА — ОЗАДАЧАВАЩ ИЛИ ЗАКОНОМЕРЕН СИНХРОН

В. Василев

ПУ „Паусий Хилендарски“

veselin_vasilev@abv.bg

Резюме. Статията съдържа кратък анализ на автора – студент на проф. Георги Йолов – на изследователските интереси и своеобразието на търсенията на видния български психолог-юбиляр. От тях авторът взема повод, за да насочи аналитичния си поглед към съвременната психологическа наука. В анализа е акцентувано върху кризисните тенденции в нея, еднообразието на изследователските подходи, отдалечаването на научните изследвания от житейската правдоподобност и от практическата им осмисленост и приложимост.

Някои от тезите и мненията на автора са „верифицирани“ и илюстрирани със своеобразни емпирични данни, извлечени от анализа на няколко десетки дисертации по психология, защитени в България през последните години (десетилетия).

Ключови думи: криза в психологията, криза на еднообразието, традиционна психология, критична психология

Преди четири десетилетия, в сравнително кратък интервал от няколко години (през 1973, 1975 и 1981 години), излязоха три книги на професор (тогава още доцент) Георги Йолов, за които трябваше непременно да си спомним. Нека да си спомним също, че тези десетина години – съвсем независимо от тогавашните социално-исторически условия – бяха годините на ентузиазъм и оптимизъм за развитието на нашата психология; тя и реално се развиваше бързо както в организационно, така и в творческо отношение, а Георги Йолов беше един от носителите и причинителите на тези позитивни настроения, както и един от водещите субекти на това реално развитие.

Като ярък пример за свежа идея, експериментална находчивост и изследователска дълбочина ще посоча проведеното от него и ръководените от него сътрудници (и обхванало по стотина момичета и момчета) изследване на практическата готовност за защита на родината **чрез метода на критичните ситуации**. В организацията и процедурата на това изследване има събития и реални действия, има инсценировка на тревожна ситуация – стрелба, команди за бързи действия, избор на поведение, свързано с риск и т. н. (и всичко това се приема и осмисля от изследваните младежи като реално, истинско). Не са използвани въпросници, изискващи самооценъчни

отговори и тласкащи към нагласено, социалножелателно поведение или отговори (или по-точно – себежелателни отговори и себезащитни нагласи), с които най-често се провеждат съвременните психологически изследвания. (Ще подчертая, че в горепосочените книги на Г. Йолов има много позовавания и анализи на резултатите от изследвания, негови и чужди, които днес наричаме „качествени“ и „алтернативни“ на традиционните). Един от много интересните и тънки моменти, който заслужава специално да се открие, е установеното от автора (и от ръководения от него екип) сериозно разминаване между **декларираната** от изследваните младежи (в анкетно и вербално проучване) **готовност** да жертват живота си в защита на родината и **реалното им поведение** в инсценираната критична ситуация, в което се отклоняват от рисковани постъпки (вж. Йолов, 1973: 195 и сл.; Йолов, 1975: 146).

Установеното от Георги Йолов не е толкова неочаквано, но пък е много поучително и съдържа скрито и важно послание – предупреждение към всички изследователи, които ентусиазирано прибягват към такива въпросници и делегират безкритично и голямо предварително доверие на данните от тях. А самата изследователска процедура по изящството си сигурно и на вас ви напомня на знаменития експеримент на Музафер Шериф за целенасоченото предизвикване на междугрупова вражда в тийнейджърските (скаутски) лагери.

Това изследване, ръководено от Г. Йолов, изглежда не само интересно, но дори и вълнуващо; несъмнено са преживяли вълнения участващите в него тийнейджъри, но то може да предизвика някакво вълнение и у читателя – съвременен психолог. И което е особено важно – и от научна, и от практическа гледна точка – то е и житейски правдоподобно. А на съвременен психологически език, следвайки терминологията на Дж. Гибсън и У. Найсър, можем да се изразим така: „И разграниченият проблем, и решението му имат висока екологична валидност“. (Нали веднага се усеща – щом се изразим така, изведнъж всичко придо-

бива неподозирана научна дълбочина и солидност... О tempora, o mores!).

В студентската си книжка открих две оценки по дисциплини, които ни е чел доц. (по-късно – проф.) Георги Йолов – История на психологията и Социална психология. Помня, че беше интересен лектор, видимо не му беше безразлично как се чувстваме на лекциите му (определено изглеждаше ангажиран и отговорен) и какво мислим за него. Запазил съм смътното впечатление, че беше по-скоро строг със студентите, отколкото либерален, но е напълно възможно и спомените ми да са се позаличили или поизкривили за изминалите четири десетилетия. При по-късните ни инцидентни срещи, вече в ролята на колеги, изглеждаше по-общителен и сърдечен, много отзивчив към молби и ангажименти.

По време на редовната си военна служба, когато преподавах военна психология на курсантите от Висшето военно училище във Велико Търново, прочетох всички книги на Георги Йолов, посветени на военно-психологически проблеми. В тях имаше твърде много и твърде интересни примери, почерпени пряко от реалната армейска практика и от живота на реални войници и офицери; някои от идеите, дори текстовете си приличаха, но почти нямаше „пълнеж“ от общи приказки и идеологически доктринерски тези, които в онези времена почти нормативно-задължително присъстваха в психологическите публикации у нас.

Спомените за проф. Г. Йолов – един ярък, интересен, в някакъв смисъл едновременно и нестандартен, и типичен представител на своето поколение български психолози, ефектен и ефективен изследовател едновременно – са **чудесен повод да насочим** поглед към съвременната ни психология. Нека да погледнем и към българската психологическа действителност, и към световната психология, да опитаме да открием тенденциите в развитието им, да набележим някои от проблемите; нека да го направим с леко завишена (но не самоцелна и крайна) критичност – от това понякога има полза.

Когато светът, и съответно масовата (дори глобалната) психика и отделните

личности се намират в криза, тогава – в отговор, като реакция и отклик – психологическата наука трябва да се намира в период на разцвет и успешно развитие. Защото кризите в обществата и кризите на личностите в тези общества не само представляват интересни проблеми за психологическата наука и за психолозите; тези кризи са и благодатната „почва“, в която да се разгръща и развива науката за душевните проблеми (не само за проблемите, разбира се).

От пръв поглед на всички ни изглежда, че подобна криза светът отдавна не е преживявал – тя се забелязва отвсякъде и с просто (нетренирано, непрофесионално) око. Интересно е тук да напомним като контрапункт, че Стивън Пинкър, психолог от Харвардския университет, твърди, че драматичната визия за съвременния свят се дължи основно на това, че оценката се определя от журналистическите репортажи, съдържащи подбрани и представени от медиите впечатляващи факти, а не на цялостна, подредена картина за света, създадена от представителен масив от достоверни факти за случващото се в него (и като че ли в някаква степен е прав). Но за нас, психолозите, е по-важно, че на хората (на повечето хора!) светът им изглежда „по-опасен от всякога преди“ и те изпитват смъртно или осъзнато чувство на тревога и песимизъм по отношение на бъдещето.

Върху този фон да се твърди, че съвременната психологическа наука се намира в период на разцвет и преживява бурно развитие, ще бъде съвсем необосновано или поне пресилено. (Радостният за нас факт, че сред младите хора се запазва интересът към психологията и мнозина желаят да я изберат като професионална съдба, е косвен довод, че пред нея стоят много проблеми за решаване, а не че тя се справя успешно с тях в съвременното общество). Втората, алтернативна теза е, че тя по-скоро преживява криза и се нуждае от промяна, от преосмисляне и пренасочване („смяна на парадигмата“). Възможно е да преценим сегашното състояние на психологията и като период на спокойно развитие (или просто съществуване) между бурните ре-

волюционни периоди на смяна на парадигми (изкушените в методологията читатели ще разпознаят термините от концепцията на Томас Кун за научните революции (Кун, 1975).

Моят личен избор-преценка е, че съвременната ни психологическа наука е навлязла в период на криза, изходът от която не са революциите и драматичните смени на парадигми, а спокойна, умна и целенасочена работа, чието съдържание и насоки да се определят както от вътрешните закономерности на развитие на нашата наука, така и обществените потребности, на които психологията може и следва да откликва отзивчиво, адекватно и ефективно.

За да обоснова и поясня тази своя позиция ще насоча вниманието към някои особености („кризисни“) периоди в историята на нашата наука. През първите десетилетия на XX век, следвайки своята собствена вътрешна логика на развитие, както и отговаряйки на потребностите на обществената практика, психологическата наука бързо и успешно се развива чрез диференциране. Това диференциране протича по посока на обособяването на самостоятелни области на психологическото познание (като правило те са с научно-приложен характер – детска/възрастова, социална, психология на труда, на обучението, на управлението, на художественото творчество, на спорта, организационна, консултативна и т. н. Започват бързо да се обособяват и научните школи, които интерпретират проблемите на душевния живот по различен начин и често пъти рязко си опонират; тяхното появяване и разграничаване се дължи, според мен, на влиянията, които са оказвали върху психолозите различните по-рано възникнали науки, в лоното на които са израствали или са се оформяли (и чийто модели и подходи са следвали) класиците на психологията (такива влияния са идвали от философията, биологията, физиологията и медицината, социологията, физиката, в наше време – биохимията и информатиката и др.).

Но това диференциране и разнообразие, естествено, затруднява разбирателството

между психолозите и те периодично издигат тревожни гласове по този повод. Пръв австрийският психолог Карл Бюлер означава тази тенденция и аспект в развитието на психологическото познание като „криза в психологията“ и предлага тя да бъде преодоляна чрез обединяването на най-ценните идеи, които са се съдържали в различните, дори противоположни направления (например чрез синтез между интроспекционизма и бихевиоризма) (Bühler, 1927). По същото време Лев Виготски пише „Историческия смисъл на кризата в психологията“ (ръкопис, публикуван десетилетия по-късно), като предлага категорично решение – всички разнообразни школи, основаващи се върху идеалистична методология, да отстъпят мястото си на единствената научна психология, тази, основана върху диалектическия материализъм. Новата единна психология „ще е дело не на съгласението, а на разрива“, „марксистката психология е единствената истинна психология като наука“ (Выготский, 1982: 381, 435).

В знаменитата анкета на словенския психолог Вид Печяк, проведена през 1980 – 1981 г. с няколкостотин известни психолози, един от въпросите е: „Какво мислите за съвременната психология?“ И мнозина от тях, при това едни от най-известните, с тревога споделят, че разпокъсаността на психологията на многобройни области, школи и направления все още е нейна слабост и белег на криза. Да припомним някои от отговорите: „Съвременната психология е разделена“ – счита Ханс Айзенк. Тя е „разпокъсана на много направления. Това е шизоидно положение... Всеки говори и пише, а никой не слуша и не чете“ – твърди Джой Гилфорд. „Психологията поради липса на обща теория днес е в криза“ – убеден е Джероум Каган. Преценката на Арнолд Лазарус е, че съществуването буквално на стотина различни школи и системи прави съвременната (клинична – бел. м., В. В.) психология обърквана и непостоянна. „Аз съм на мнение, че съвременната психология е в страхотно хаотично състояние. Този хаос е резултат от съществуването

на голям брой области, които могат да се наричат психология“ – категоричен е Реймънд Кетъл. „Строго погледнато, все още не съществува дисциплина, която бихме могли с право да наречем психология. Все още имаме психологии; всяка иска да бъде психология за цялата дисциплина“ – е позицията на Музафер Шериф (всички цитати по: Печяк, 1987: 27, 46, 68, 92, 73, 189-190).

За да бъдем коректни, трябва да отбележим, че сред анкетираните големи психолози има и неколцина, които смятат, че проблемите на психологията (като наука) са другаде и са по-различни. Дейвид Райсман предупреждава, че „когато се прилагат (единствено, бих добавил аз – В. В.) методи, при които хората се третират като че ли са взаимнозаменяеми, психологията остава безполезна за социалния анализ, тя жертва особеността на отделната личност и нейната история срещу подправена статистическа значимост“ (по: Печяк, 1987: 126). „Безпокои ме фактът – споделя Нюит Санфорд – че психологическите трудове от гледна точка на изследването и по стил на съобщението всички са като излезли от един и същи калъп... Психологията често е погрешна, тъй като контекстът на процесите у човека... обикновено е по-богат, отколкото променливите фактори, които са „експериментално отделени“ (с. 141-142). Харолд Прошански счита, че „ударението трябва да се постави върху разбирането на поведението на отделната личност...; човешките и обществените явления трябва да се проучват в контекста на реалния свят; психолозите трябва да се откажат от чудовището лаборатория“ (с. 119-120). Милтън Роукич споделя, че е „напълно доволен, когато вижда как хиляди психолози се пръскаат в различни посоки и при това всеки си върши работата“ (с. 134). Впечатляващо прозорлив е загребският (хърватски) психолог Зоран Буяс: „Силното проникване на математическия език в психологията, макар че понякога придава прецизност на описанието, си има и своята опака страна: математическото третиране на данните получава превъзходство пред точността и

достоверността, с които са събрани тези „математически“ третиранни данни“ (пак там, с. 41).

Все пак повечето видни психолози заемат позицията, че кризата се проявява и обяснява с голямата пъстрота и разнообразие на школи, направления, теории и концепции, между които не само няма пълен синхрон, координация и единство, но няма и елементарно разбирателство.

Още през 1997 г. аз изказах несъгласие с тази позиция на знаменитите световни психолози (повечето от цитираните са американци, междувпрочем), че голямото разнообразие е слабост на психологията. Предложих разнообразието да се осмисля и трансформира от кризисен симптом в конструктивен белег и да се разгърнат и използват неговите възможности чрез допълнителни (добавени) компаративни („мета“) изследвания-анализи, чиято основна задача е сближаването и синхронизирането на разнородните психологически идеи, които да се използват за създаване на ефикасни и приложими практически технологии (Василев, Судани, 1997: 128 и сл.).

Но днес този проблем на психологията изглежда вече останал в миналото – почти всички психолози-изследователи говорят на един и същи език и това е езикът на психологическата статистика (или статистическата психология); поне външно изглежда, че вече се разбира помежду си. И имат еднакви цели – да осъществят съвършенното по форма емпирично изследване.

Сега наблюдаваме някаква съвсем различна, но също така странна ситуация, която аз, без да се вживявам в ролята на Карл Бюлер или Лев Виготски, се решавам да преценя и определя също като „криза на съвременната психология“. Това е **кризата на изследователското еднообразие и методологическото единодушие в психологията** – поне в някои, а дори в повечето от нейните области и тематични направления. С известна доза пресилен драматизъм можем да опишем преобладаващата традиция в съвременната психология така: Всички правят (или адаптират, валидизират) тестове, повишават нивото на „алфа на Крон-

бах“ и на другите психометрични характеристики на своите инструменти, подбират (конструират) представителни извадки, събират емпирични данни, обработват ги с впечатляващ статистически инструментариум, анализират ги, изчислявайки колкото може повече връзки (релации) между зависимими и независими променливи (с предпазливи уговорки, че не бива да се насилват данните), и накрая правят смущаващо банални изводи и заключения (някои от тях е можело да се предвидят и от студентите-психолози-второкурсници, които пък се оказват най-често в ролята на изследваните лица).

Но след няколко десетилетия колцина (сред непрофесионалните психолози) ще се интересуват от такава психологическа наука и от нейните продукти?

Погледнато някак отстрани, безпристрастно, изглежда като че ли някои от психолозите (при това тези, които „определят правилата“) се стараят да компенсират някакъв комплекс за непълноценност, предизвикан от съмнението дали психологията е сериозна, солидна, истинска наука, като „останалите“ (а именно – като естествените науки). И непрекъснато се опитват да го преодолеят (компенсират – така беше по А. Адлер) чрез възпроизвеждане и строго спазване на правилата и стандартите за научност на естествените науки: най-вече на номотетичните стандарти за общовалидност на изводите, статистически обосноваваните верификации.

През 2005 г. изразих становището, че психологията не е длъжна **винаги** да следва и спазва „твърдите“ (строги) и безкомпромисни принципи на Карл-Попърския фалсификационизъм (които са уместни за естествените науки с техните универсални закони). Ние, психолозите, можем да се основаваме и върху по-толерантния („по-мек“) принцип на Рудолф Карнап за потвърдимост чрез свидетелства, произлизащи от наблюдението (Carnap, 1963). Тогава предложих и още по-мекият (и гъвкав) вариант на критерия за истинност – **потвърждаване на хуманитарните (психологическите, в частност) изследова-**

телски хипотези чрез технологизиране и успешно приложение на научните идеи; в науките за човека безжалостните „твърди“ критерии за верификация могат да блокират, да задушат иновационните идеи още „в зародиш“ (в хипотеза) и просто не биха допуснали много интересни и перспективни идеи до практическа проверка и широка реализация (Василев, 2005; 2006: 224,262).

Наблюдателният, начетен и любознателен читател лесно ще забележи сходството, дори пълното съвпадение на изразяваните тук гледни точки и позиции с набиращата скорост психологическа традиция, която сама се е нарекла „Критична психология“ (най-разпространена е тя изглежда в областта на социалната психология). Представена е подробно в книгата на Дончо Градев (Градев, 2012), а нейните изявени представители се опитват „да преоценят считаните за *безпогрешни* теории и практики на традиционната психология“ и „да освободят академичните психолози и практиците от институционализираната власт на позитивистката и постпозитивистката парадигми, които налагат „безапелационните правила“ в дейността на поколения изследователи на човешкото поведение“ (Градев, 2012: 20). Критичната психология, която според проф. Д. Градев е набиращо скорост теоретично (и методологично движение) в съвременната психология, се консолидира около няколко основни методологични постулати-критики към традиционната психология:

– Традиционната психология преувеличава, дори абсолютизира значението на универсалния детерминизъм при разбирането на човешкото поведение. Тя търси, опитва да открие общовалидни закономерности, които изглеждат едва ли не задължителни за всички; когато се прибавят и „ритуалите на статистиката“, установените закономерности заприличват на „твърдите закони“ на естествените науки. По този начин психологията се опитва да си „присвои“ автоматично авторитета на естествените науки (впрочем да си припомним, че в своята програмна статия, възвестяваща появата на бихевиоризма през 1913 г.,

Джон Уотсън декларира буквално тъкмо това – В. В.);

– Традиционната психология изцяло се основава върху методологията и манталитета на позитивизма, неопозитивизма и постпозитивизма с техните строги правила за потвърждаване (верификация, фалсификация) или отхвърляне на хипотези, а за истинни се приемат твърденията-резултати, които могат да се възпроизведат точно и потвърдят по формалните правила на естествените науки. Психолозите почти без всякаква съпротива възприеха този манталитет като еднакво подходящ както за природните науки, така и за науките за човека и обществото (той се счита за символ-синоним на научност); но и нещо повече – сциентистката ориентация на психологията се приема като единствено възможна и правилна;

– Лабораторните изследвания (експерименти или – вече още по-често – с тестови методи) се провеждат в своеобразен „социален вакуум“, в изкуствено създадена среда (лабораторна или аудиторна), но резултатите и теоретичните обобщения се приемат като валидни за поведението на хората в „голямото общество“, в реалния живот;

– Преобладаващата част от изследователските процедури и методики се основават на данни от самооценки и субективни преценки, а емпиричните данни съдържат обикновено само декларираните позиции, но не и реални житейски събития. Така житейска правдоподобност на получените резултати е съмнителна (съзнателно се отказвам от общоприетите термини-критерии „валидност“ и „надеждност“, тъй като те са формализирани характеристики на самите инструменти, които се определят със специално създадени процедури, но нямат никакво отношение към житейската стойност и полезност на психологическите знания);

– Така като цяло традиционните психологически изследвания се отдалечават от реалния живот, от реалните проблеми на хората, ползвайки се от посредничеството на изкуствената среда (лабораторна

обстановка, подбрани извадки – обикновено това са знаменитите „студенти-второкурсници по психология“ и на изкуствени инструментални методи, които обективно нямат нищо сходно с това, което човек прави в живота (при този систематизиращ анализ се опирам върху посочената книга: Градев, 2012: 111-112, 145, 159, 217 и др.).

Всички тези критики (на „критичната“ психология към „традиционната“) на мен лично ми изглеждат основателни. Но те не следва да се тълкуват така: да започнем да спорим „кой прав и кой крив“, за да стигнем до някакво единствено вярно решение или положение, след което да се обединим около него и да започнем (или да продължим) да правим някаква еднаква и единствено „правилна“ и вярна психологическа наука. Критиките на „критичните“ психолози означават, че основополагащите методологични постулати, около които се е консолидирала съвременната ни психология, не са непоколебимо правилни и единствено възможни, поради което не следва да бъдат и нормативно-задължителни за цялата психология и за всички психолози. Може и трябва да създава и друга, „различна от традиционната“ психология, да се провеждат и други психологически изследвания, основани върху други теоретико-методологични принципи и процедурни правила, които да обогатяват познанието ни за човека (изобщо) и за отделните човеци, както и да обогатяват самата психологическа наука.

Като алтернатива „критичните психолози“ предлагат обръщането или връщането към „качествените методи“ в психологическите изследвания или към качествени психологически изследвания.

Тук се налага да направим важно и по-подробно уточнение, тъй като терминът „качествени изследвания (изследвания с качествени методи)“ може да бъде разбран двусмислено и неточно, а и той, струва ми се, не е много популярен в психологическата общност. В случая терминът „качествен“ не представя оценъчно, а описателно понятие. С него не се оценява нивото, класата, качеството на методите (и

на самите изследвания), а тяхната ориентация към **непосредствено, живо и ангажирано общуване с изследваните лица в тяхната обичайна среда**; качествените изследвания се провеждат „на терен“ – там където хората реално преживяват проблемите си и където тези проблеми могат да бъдат прозорливо забелязани и автентично описани от изследователя (който често се „включва“ в обстановката и може дори да преживее (да усети) ролята на конкретния социален контекст, влияещ на изследваните от него лица).

Качествените изследвания са насочени към лица, процеси и явления, които нямат метричен характер; качествените методи позволяват приближаване и автентично феноменологично описание на изследваните явления и лица във възможния пълен и цялостен (и конкретен) вид. В качественото изследване най-важното е тънкият усет на изследователя и вникването в автентичния (същинския) проблем на изследваните от него конкретни хора, вместо „прекаленото вторачване в инструментите на изследването... и „вманиачаването“ на тема валидност, надеждност и генерализиране“ (мнението и думите са на Валери Джанесик, една от представителките на „критичната психология – цит. по: Градев, 2012: 262).

Подобно изследване изглежда несъмнено по-сложно и трудоемко като задача; навярно това е и основната причина, поради което в последните десетилетия в психологията се срещат все по-рядко качествени изследвания. Като илюстрация: едва ли някой сериозно се надява с помощта на самооценъчни тестове да разберем защо някои хора стават престъпници; но на мен не ми е известно някакво задълбочено изследване с качествени методи сред делинквентния контингент, в което прозорлив психолог да проучва в/чрез живо и доверително общуване преживяното и преживяванията на престъпниците, събитията и обстоятелствата, които са ги пречупили (или втвърдили в намеренията им да вредят или отъмщават), които са породили у тях анти-социалните настроения и намерения. Не

твърдя, че такива изследвания никой не е провеждал, но очевидно те не представляват сериозна и мащабна традиция, иначе за тях щеше да се разчуе.

Влиянието на неопозитивистката методология с нейното строго изискване, че всяко знание, претендиращо да притежава статут на сериозна наука, трябва да се добива по правилата на естествените науки, считани за еталон на „научност“, и да приема форма на представяне, близка до тяхната, това влияние вече се проявява като скрит (дори направо явен) натиск върху психологическата наука, на който малцина се съпротивляват.

Строгите правила на позитивизма, неопозитивизма и постпозитивизма, на които психолозите непрекословно се подчиняват, изискват всяко твърдение да се потвърждава емпирично. И аз се подчинявам на това изискване, като събрах (конструирах) емпирични данни, потвърждаващи изказаните от мен твърдения.

Прегледах и проанализирах внимателно петдесетина дисертации по психология, защитени в нашата страна през последните две десетилетия. Повечето от тях познавах от преди (от участие в научното жури, в Специализирания научен съвет по психология, като рецензент и консултант, част от тях са осъществени под ръководството на колеги и приятели, няколко са ръководени от мен), а малка част просто присъстват в личната ми колекция. Хронологично дисертациите се групират така: 24 дисертации са защитени през последните пет години (2010 – 2014 г.), 17 са защитени през годините по-рано (2006 – 2009 г.), 10 дисертации – през последното десетилетие на 20. век (1990 – 1997 г.). **В първата група три от дисертациите са за доктор на науките, в другите групи има по две такива - общо 7.** (Списъкът на авторите на тези 51 дисертации е предоставен на редакцията; тук не се привежда). Чрез такава хронологично групиране ще проследим как се променя през годините методологичната насоченост на психологическите изследвания у нас.

При анализа се опитвам да разгранича кои (колко, какъв процент) от изследвани-

ята се отнасят/придържат към **традиционния** модел, стил, дух, посочен по-горе, и колко все още съдържат елементи на качествените методи и/или не се придържат към стандарта на традиционните емпирични изследвания (тях ще ги наричам „нетрадиционни“). Данните сочат следното: през последните години (2010 – 2014) традиционните изследвания преобладават непрекословно – от 24 дисертации само една-единствена съдържа изследване с качествени методи (много интересна психотерапевтична и консултантска практика, включваща непосредствен, жив, доверителен контакт с изследваните лица), останалите 23 дисертационни изследвания са традиционни (във всички тях се адаптира, валидизира и прилага с обемисти извадки инструмент-тест и се обработват сърчно масиви от емпирични данни, представляващи самооценъчни отговори). В проценти съотношението е 96 към 4 процента.

В групата на дисертациите, защитени в четирите години по-рано (2006 – 2009) съотношението е съвсем различно – 76% от изследванията са традиционни, а 24% - изцяло нетрадиционни или съдържащи съставки на качествени методи (като брой – 13 към 4). Още по-ранните дисертационни изследвания (1990 – 1997) са разпределени поравно – 50 към 50 процента (5 към 5 броя) е съотношението между традиционните емпирични разработки и нетрадиционните изследвания (към тях включвам и теоретико-аналитичните).

Отказах се да изчислявам статистически достоверни ли са разликите – и със Стюдънт, и без Стюдънт е ясно, че позитивистично ориентираните емпирични изследвания постепенно и бързо завладяват изследователската територия на българската психология. Разбира се, напълно уместно е да припомним, че традиционните изследвания затова са традиционни – за да преобладават, да задават тон, модел и стандарт за следване. Смущаващото е друго – във всички тези 41 дисертационни изследвания, които отнасяме към категорията на „традиционните“, не откриваме дори и намек за непосредствен изследователски

контакт с изследваните лица, не присъстват никакви данни, събрани с „натурални“ методи и средства, напълно отсъства „живо“ общуване с реални хора с техните реални проблеми.

Би било интересно да се анализират в тази посока и стотиците доклади от последните един-два конгреса на българските психолози – може би ще се намерят ентузиаста, които да направят този анализ, макар че резултатите от него твърде лесно могат да се предвидят предварително.

Тези данни и позицията, която ги съпътства, не са изразяване на оценка, още по-малко на упрек срещу традиционната емпирична психологическа традиция и към психолозите, които я следват. Защото последното, от което се нуждае съвременната ни психология, е да се разделим на два или повече враждуващи лагера и да започнем яростно да спорим кой е по-прав и кой е по-полезен, ценен или нужен за психологическата наука. Тя, разбира се, има нужда от номотетични изследвания, които разкриват общи тенденции и закономерности, обосновани убедително с внушителни масиви от емпирични данни от представителни извадки, прецизно „обработени“ със статистически процедури. Но тя има нужда и от идеографични изследвания, изпълнени с „качествени методи“, с които се разкриват конкретните и специфични (понякога уникални) особености на отделни и различни хора и чрез които се създават и проверяват начините (методите, средствата), с които може да им се помогне да решат своите лични психологически проблеми.

Ако трябва да подберем закачливи аргументи срещу тоталното доминиране на традиционната неопозитивистки ориентирана емпирична психология, ще припомним, че двамата най-често цитирани за всички времена психолози – Жан Пиаже и Ерик Ериксън – са създали основите на своите много влиятелни теории най-вече върху данни, получени от качествени изследвания с идеографичен характер (за типичната идеографична методика, каквато е психоанализата на З. Фройд, да не говорим). Ж. Пиаже е събирал данни от наблюденията и

беседите със своите собствени три (а и с други) деца, а Е. Ериксън – чрез „включени“ наблюдения над индианците-„сиукси“ в Южна Дакота и чрез беседи с тях (напр. беседите с индианеца Джим). Любопитно е, че и двамата използват един и същ израз – „крачка по крачка“ – за да опишат своите изследователски процедури (Piaget, 1976: 5 (1-er ed. – 1923); Erikson, 1963: 165 (I ed. – 1950).

Един коментар по повод тънката забележка на З. Буяс от анкетата на В. Печяк за начина, по който се събират психологическите данни (вж. по-горе). Тези данни, според мен, са просмукани и поизкривени от феномена „себежелателност“ в поведението на изследваните лица при използване на инструменти със самооценъчни отговори. Ние възприехме почти безкритично предложението от социолозите, струва ми се, термин (и конструкт) „социалножелателни отговори“; всъщност това, което направлява отговорите на изследваните при самооценъчните инструменти не е толкова социалната желателност, а е „себежелателността“. Това поведение е израз на стремежа (несъзнаван, вероятно) на всеки субект да изгради чрез отговорите на теста (както и по всякакъв друг начин в живота!) такъв субективен образ на/за себе си, който го представя като значим, важен, интересен – и за другите, но и за или пред самия себе си; така участието в изследването се оказва повод и начин за самоутвърждаване. Като цяло подобно поведение – а няма съмнение, че то е типично – отдалечава получаваните резултати на преобладаващата част на съвременните психологически изследвания от житейската правдоподобност.

* * *

Живеем във времена, в които ескалира конфронтацията между отделни хора и между цели общности с различна религиозност, с различна етническа принадлежност и осъзнатост (психолозите приехме да казваме „идентичност“), с различен цвят на кожата, с различно място в социалната, културната, имуществената, дори битовата

(а преди казвахме и „класовата“ – някой знае ли дали това е още актуално?) структура, или просто оказали се на две различни противоположни места (позиции) спрямо епицентъра на някакво драматично събитие. Тази конфронтация придобива неподозирана острота, непримиримост, мащаби, на моменти дори свирепост и ескалира така, като че ли се самоподхранва от някакви вътрешни процеси, притежава някакви иманентни механизми за самопораждане и саморазвитие.

На моменти изглежда, че включването в конфронтация, сблъсък, битка и да наддееш над човека (или общността) насреща, включително в някои случаи да го унищожиш, се преживява като удоволствие само по себе си (автомомно от целта, чието преследване е причинило сблъсъка – ако въобще е имало предшестваша цел).

Научаваме, че млади хора (младежи от Франция и Германия, девойки от Великобритания) заминават за Ирак и Сирия, за да се бият за „каузата“ на Ислямска държава, където убиват ритуално други, напълно непознати за тях хора за тази „кауза“ (колко ли им е позната и как ли я преживяват субективно?).

Какво можем да кажем ние, психолозите, по тези въпроси? Готови (и подготвени, и настроени) ли сме да отговорим, ако някой ни ги зададе? И дали някой ще ги зададе тъкмо на нас, психолозите? Към нас ли се обръща обществото, когато се изправи пред подобни важни, тежки и неясни проблеми и въпроси.

По-скоро не...

Затова, ако ни вълнува въпросът „Защо е така?“, нека го преформулираме закачливо-заядливо: „Наистина ли някой разумен съвременен психолог сериозно вярва, че с помощта на „варимакс ротации“ върху данни, представляващи почти изцяло себежелателни отговори, можем да получим отговор на някой от горните сериозните въпроси, вълнуващи съвременните хора, и разтърсващи голяма част от съвременното човечество?“

Не бива да позволяваме психологията да се превърне изцяло в наука на дребноте-

мието, в наука, изучаваща само детайлите и дребните нюанси на човешките отношения и поведение. Тя трябва да запази, дори да разшири интереса си и към глобалните теми на човека и на човечеството, както е било през много периоди от иначе краткото ѝ съществуване.

Друг проблем: На съвременната психология твърде много ѝ липсва интерес и ориентация към технологизирането на психологическите знания, към превръщането на установените закономерности, връзки и механизми в практически методики, програми, технологии, подходящи и предназначени за широка употреба в социалната практика. Макар, че някои от изводите във финалната част на традиционните психологически изследвания изглеждат като адресирани към практиката, то те са в такъв вид, съдържание и форма, че практическото им приложение е невъзможно или поне твърде неясно. Психолозите обаче оставят тази задача – преобразуването на научните продукти/формулировки в практически приложими технологии – за някой друг. С което сами се лишават от възможността да извлекат повече облаги от своя труд, че и да спечелат финансов ресурс...

Тук е уместно да си припомним често т. нар. „Закон на Страхов“, който аз се опитвам да популяризирам върху „психологическия терен (или почва)“: според Н. М. Страхов абстрактно-теоретичните, само словесно формулирани научни идеи са обречени на скорошна забравя, ако техният автор-първооткривател или неговите преки ученици не ги превърнат своевременно (бързо) в практически приложими програми и не ги реализират като конкретни образци за работа (по: Василев, 2006: 12). Убедителен пример за коректността на този науковедски закон и илюстрация за неговата валидност е това, което се случва в областта на когнитивната психология. Когнитивната психология от област на жива и интензивно функционираща наука все повече заприличва на склад (или музей – което си изберете), в който се съхраняват огромен масив от ценни продукти на дългогодишна изследователска практика на

поколения психолози. Тези теории и знания обаче не са превърнати нито своевременно, нито по-късно (а по-късно – това обикновено никога не се случва в реалния живот) в технологии, в практически програми и приложими методики – най-вече за образователната практика, за която те са нужни и биха били много полезни. И днес почти никой не си спомня за тях – те са описани в учебниците по обща (или когнитивна) психология, преподавателите ги разказват в лекционните курсове на своите студенти и всичко приключва дотам. Когнитивната психология бързо се превръща в наука със затихващи функции, което лесно се доказва с броят на докладите на конгреси и конференции – той е учудващо (или обидно – отново както ви хареса) малък.

На въпроса, зададен му от интервюиращата го журналистка-психолог Елизабет Хъл: „Как гледате на бъдещето на психологията?“ 78-годишният тогава Жан Пиаже бодро отговаря: „С оптимизъм! Всеки ден в психологията извират все нови проблеми за разрешаване“ (Hall, 1974: 41).

Можем ли ние, съвременните психолози четири десетилетия по-късно да отговорим на подобен въпрос с толкова оптимизъм? Светло или мрачно ни се струва бъдещето на психологията - въпреки многото неразрешени проблеми? Или тъкмо поради тях?

Когато светът около нас преживява дълбока и, по всичко личи, продължителна криза, психологията има шанс и дори има задължението да преживее свой нов разцвет. Многобройните психични (индивидуално и социално-психични) проблеми, които са породени от кризата (или може би до някаква степен са я породили? – и такава гледна точка е възможна), отварят широка „ниша“, в която психологията може и трябва да се разгърне; същевременно я натоварват с ангажименти към хората и обществото като цяло, които тя следва да поеме.

Настоящият момент не е подходящо време за криза в психологията – сега е вре-

мето за разцвет и нова, широка стъпка в развитието на психологическата наука.

ЛИТЕРАТУРА

- Василев, В. (2005). Психолого-методологични, теоретични и приложни проблеми на рефлексията. Автореф. на дис. ... „доктор на психологическите науки“. С.
- Василев, В. (2006). Рефлексията в познанието, самопознанието и практиката. Пловдив, Макрос.
- Василев, В., Т. Судани (1997). Жан Пиаже и Лев Виготски – съпоставителен анализ. Принципи на компаративната психология. Пловдив, Сема 2001.
- Выготский, Л. С. (1982). Собр. соч. в шести томах, Т. 1 (Вопросы теории и истории психологии). М., „Педагогика“.
- Градев, Д. (2012). Критичната социална психология. С., Изток-Запад.
- Йолов, Г. (1973). Критичните ситуации и масовата психика. С., Наука и изкуство.
- Йолов, Г. (1975). Личността в критични ситуации. С., Партиздат.
- Йолов, Г. (1981). Опасност и психична промяна. С., Наука и изкуство.
- Кун, Т. (1975). Структура научных революций. М., Прогресс.
- Печяк, В. (1987). Известни психолози за психологията. С., Наука и изкуство.
- Bühler, K. (1927). Die Krise der Psychologie. Jena.
- Carnap, R. (1963). Intellectual Autobiography. – In & The Philosophy of R. Carnap (Ed.: P. Schilpp). Cambridge Un. Press.
- Erikson, E. H. (1963). Childhood and Society (sec. ed.), N. York: W.W. Norton & Company.
- Hall, Ell. /1974/. Conversazione con Jean Piaget. – Psicologia contemporanea, n. 1.
- Piaget, J. (1976). La langage et la pensée chez l'enfant. (Etudes sur la logique de l'enfant). 8-è ed. Neuchatel-Paris.

БЛАГОДАРНОСТ

Издавам благодарност на моя колега и приятел от студентските години – проф. дфн Дончо Градев (с когото заедно слушахме лекциите на проф. Георги Йолов). Благодаря на Д. Градев за интересната му и принципна книга „Критичната социална психология“, която допълнително ме мотивира и окуражи да изразя и своята позиция, с която да се присъединя към задочната световна дискусия за посоките и пътищата на развитие на нашата наука.

СПИСЪК
на авторите на анализирани дисертации

2010 – 2014 г.

1. Илина Начева
2. Пламен Ванев
3. Катица Стоименовска
4. Николай Димитров
- 5. Ирина Зиновиева**
6. Даниел Петров
7. Светлана Сарийска
8. Пресиян Бургов
9. Евелина Савчева
10. Наташа Ангелова
11. Деси Баджо
- 12. Антонина Кардашева**
13. Иван Тричков
14. Ивелина Пенева
15. Теодор Гергов
16. Деница Алипиева
17. Диляна Ангелова
18. Гергана Славчева-Андонова
19. Станислава Харизанова
20. Елица Христова
- 21. Йоана Янкулова**
22. Валентин Чаушев
23. Галина Петкова
24. Златослав Арабаджиев

2007 – 2009 г.

1. Галина Домусчиева-Роглева
2. Добрил Колев
3. Николай Рачев
4. Ирина Георгиева
5. Надя Матеева
6. Маргарита Гарванова
7. Стефан Генков
- 8. Иван Димитров**
9. Валерия Витанова
10. Милена Мутафчиева
11. Велислава Чавдарова
- 12. Галя Герчева-Несторова**
13. Станимира Танева
14. Ирина Атанасова-Шумкова
15. Калин Янев
16. Даниела Митева
17. Людмила Грибова

1990 – 1997 г.

1. Румен Стаматов
- 2. Светла Димитрова**
3. Илия Пеев
4. Бойко Великов
5. Мария Оракова
6. Абдул Екуас
7. Райна Захариева
8. Цветанка Ценова
9. Тарик Судани
- 10. Венцислав Янев**

CRISES IN THE MASS PSYCHICS PERSONALITY AND PSYCHOLOGICAL SCIENCE - PUZZLING OR LOGICAL SYNCRONIZATION

Veselin Vasilev

Abstract. *The article contains a brief analysis of the author - student of prof. Georgi Yolov - research interests and originality of searches of prominent Bulgarian psychologist jubilee. Of these, the author takes the occasion to direct his analytical gaze on contemporary psychological science. In the analysis is stressed on the crisis tendencies in it as well as on the monotony of the research approaches the departing of the scientific researches from the real life credibility of their practical applicability and rationalization.*

Some of the theses and opinions of the author are „verified“ and illustrated with empirical data derived from the analysis of several dozen dissertations in psychology defended in Bulgaria in recent years (decades).

Keywords: Psychology crisis, monotal crisis, traditional psychology, critical psychology

Веселин Василев е доктор на психологическите науки, професор в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, ръководител на катедра „Психология“. Изследователските и преподавателските му интереси са широки – в когнитивната и личностовата, възрастовата и педагогическата, управленската, спортната и социалната психология, логиката, методологията на науката и др. Автор е на над 150 научни публикации (в т. ч. 15 книги – монографии и учебници) у нас и в чужбина.

Veselin Vasilev, Doctor of Psychological Sciences, professor at “University of Plovdiv“ Head of Department „Psychology“. His research and teaching interests are wide - cognitive and personality, age and pedagogical, management, sports and social psychology, logic, methodology of science and others. Author of over 150 scientific publications (incl. 15 books - monographs and textbooks) at home and abroad.